

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗЕМСЬКОЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ СПРАВИ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ І ВПЛИВ МІСЦЕВИХ УМОВ НА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

ВАКУЛИК В.В. к. істор. н., доцент
САМОЙЛЮК В.В. к. вет.н., доцент

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет,
м. Дніпропетровськ,
zemskiyvet@mail.ru

В роботі досліджуються питання взаємозв'язків і взаємовідносин ветеринарного законодавства із земською ветеринарною діяльністю в Наддніпрянських губерніях України. Приділяється увага обставинам виникнення земської ветеринарії і структурі управління ветеринарною медициною в Російській імперії. Наводяться дані щодо кількості ветеринарних фахівців і матеріально-фінансового забезпечення їх діяльності. Зроблені висновки про майже виключне положення земських ветеринарів, в якості безпосередніх свідків і учасників впровадження законів, направлених перш за все на боротьбу із чумою великої рогатої худоби, сибірки, сапу та інших захворювань.

Земська ветеринарія, ветеринарне законодавство, епізоотії, Закон 3 червня 1879 року

Однією з умов будь-якої масштабної господарської діяльності людини є її регламентація відповідним юридичним підґрунтям. Не стала виключенням із цього правила і діяльність ветеринарної служби на території України. Гіпотезою нашого дослідження стала думка про те, що, аналізуючи взаємозв'язок законодавчої бази (на яку спиралась ветеринарні діячі) з тогочасним станом ветеринарної медицини, тобто статистичними показниками, тенденціями розвитку чи регресу, ми можемо викреслити певні залежності і закономірності. Якщо розвивати цю думку далі, то виникає можливість прогнозувати (з певною корекцією) подібні явища у сьогоденні. На жаль, спеціальної літератури з цього питання, у доступних нам джерелах, знайдено не було. Вірогідно, причина полягає у тому, що дослідження законотворчої спадщини, яка межує і з ветеринарними, і з історичними дисциплінами, є проблемним за визначенням і таким, що потребує міждисциплінарних підходів і методів. Між тим, на жаль, фахівців, що переймалися б подібними проблемами і висвітлювали їх у друці, зовсім небагато.

Перші спроби аналізу питань ветеринарного законодавства здійснювались ще на початку ХХ-го століття. В журналі «Архив ветеринарных наук» у 1906 році була надрукована стаття Г.І. Светлова «Ветеринарное дело в русском законодательстве» [10, 753-805]. Але це була ледь не виняткова праця в багатотиражному виданні. Піднімалась подібна тематика і в джерелах радянського періоду, однак розглядалась вона в контексті інших питань.

Перш за все це були підручники В. М. Коропова [5], І. М. Нікітіна і В. І. Калугіна [6]. Багаторазово з яскравими історичними прикладами, у взаємозв'язку із розвитком ветеринарної медицини у світі звертається до теми ветеринарного законодавства відомий український науковець, професор С.К. Рудик [9]. Цікаві матеріали історії ветеринарії у Дніпропетровщині висвітлюються у працях С. М. Канзберга і Я. М. Захрялова [3] та ще деяких сучасних авторів. Однак в публікаціях цих науковців не переслідувалась мета сконцентруватись на історії ветеринарного законодавства, сприйнявши його як оригінальне історичне явище, заломлюючись у якому, історичний онтогенез ветеринарної медицини Наддніпрянщини представ би у новому світлі. Дослідження вищезазначених взаємозв'язків та взаємовпливів і стало метою нашого дослідження.

Інтерес до цього питання пов'язаний ще й із тим, що остання чверть ХІХ століття стала особливим часом в історії розвитку вітчизняної ветеринарної медицини. По суті, пройшовши за короткий термін (два з половиною десятиріччя) шлях від категоричного неприйняття населенням до повної загребуваності, від номінальної присутності на території до ефективного впливу на тваринницький сектор у земських губерніях, «медицина і ветеринарія» згодом органічно «вписались» у господарський формат регіону. Цей феномен складався із сукупності різних складових.

В першу чергу потрібно виділити об'єктивні причини розвитку науково-технічного прогресу, зокрема відкриття в галузі природознавчих наук і

тих медичних напрямів, що мали безпосередній вплив на ветеринарну медицину; до того ж сам стан громадської думки все більше схилився у бік сприйняття наукового світогляду, і відповідно до цього відбувалися зміни у характері господарювання землевласників. Поряд із цими факторами неможливо обійти увагою і вдосконалення законодавчої бази як в імперському апараті управління, так і на місцях.

До кінця шістдесятих років XIX-го століття ветеринарна частина в Російській імперії знаходилася лише в зародковому стані. По-перше, відсутність спеціальної центральної установи, що здійснювала б керівництво ветеринарною частиною, і, по-друге, вкрай нечисленний ветеринарний персонал на місцях, в губерніях, містах і повітах. Така ситуація зводила діяльність ветеринарної служби до простої констатації факту епізоотії в тій чи іншій місцевості, та й то лише у випадках, коли про її існування було донесено поліцією. Не слід забувати, що Катеринославська губернія включала в себе території сучасних Дніпропетровської, Запорізької, Донецької областей. Зрозуміло, що на таких відстанях, при тогочасних засобах пересування будь-який вплив на місцеві проблеми із губернського центру Катеринослава, був утруднений і малоефективний.

Коли вже хвороба ставала явною і поширювалася повсюдно, приймалися ситуативні, неузгоджені заходи щодо її припинення. Зазвичай, все обмежувалось писемними настановами чиновникам на місцях. Минаючи, аналіз причин, що спіткали такому ставленню держави до санітарних проблем, все ж таки можемо фіксувати наступний факт: епізоотії спалахували одна за одною, часто носили стихійний, руйнівний характер справжніх народних лих. Бувало, що цілі села залишалися без худоби. Селяни втрачали можливість зорати землю, з'їздити на ярмарок, а може, й прогодувати родину.

Така вкрай незадовільна постановка ветеринарної справи не могла існувати довго і нарешті повернула до себе увагу уряду, і в 1860 році при МВС був «Височайше» затверджений «Комітет об улучшении ветеринарной части и о мерах к прекращению скотских падежей в Империи». Комітет проіснував до кінця 1868 року і, на жаль, задач, що покладались на нього, майже зовсім не виконав. Але все ж таки в результаті його восьмирічної діяльності був розроблений проект створен-

ня особливого Ветеринарного Управління із Ветеринарним Комітетом [7, 1].

Крім іншого, назріла потреба докорінно реформувати існуюче адміністративне підпорядкування ветеринарних служб. На той час склалася така структура виконавчої влади, за якої Медичний департамент та Медична рада, які до цих пір були вищим ієрархічним щаблем у справі охорони здоров'я, одночасно розпоряджались і ветеринарною частиною, при цьому вони не могли з повною віддачею ані вникати у проблеми ветеринарного характеру, ані коректувати ветеринарну діяльність. Обтяженість справами власне медичного характеру відводила протиепізоотичній боротьбі другорядне значення. На ветеринарію дивились як на справу, порівняно із медициною, малозначущу, таку, що може почекати кращих часів, більш значного фінансування Медичного Департаменту.

Також під сумнівом була і сама компетентність Медичної ради у вирішенні ветеринарних завдань. Переважна кількість фахівців у цій установі не мала професійного відношення до ветеринарної медицини, не було спеціалістів сільськогосподарського профілю. Ситуація вимагала корекції ще й у зв'язку із тим, що влада терміново розробляла новий законопроект «Про правила прогону гуртів», і мова йшла про неабиякі відстані від Херсону до Петербургу, від Катеринослава до Одеси і Львова, які худоба проходила власним рухом. У цей же час розглядалось не менш важливе питання оподаткування скотовласників, і в цьому випадку практичне забезпечення реалізації юридичних нововведень лягало надмірним тягарем на Медичний Департамент. Зважаючи на вищевикладені обставини, МВС дійшло висновку про необхідність організації окремої установи, яка б могла здійснювати керівництво ветеринарною частиною. У запропонованому законопроекті це було Управління, абсолютно самостійне із прямим підпорядкуванням Вищій владі. Щоправда, передбачався перехідний період, пов'язаний зі значними фінансовими витратами на виокремлення нової організації. Планувалося залишити Ветеринарне Управління в деякому зв'язку із Медичним Департаментом, організувавши його як Дорадчий Ветеринарний Комітет (за рангом відповідний Медичній Раді). Пріоритет у керівництві Ветеринарного Комітету все ж таки залишався у компетенції Голови Медичної Ради, а безпосереднє завідування доручалось віце-директору Медичного Департаменту. У цьому ж 1868 році Державна Рада розглянула запропонований законопро-

ект і визнала його доцільним. Однак засновувати особливе Ветеринарне Управління було визнано передчасним, вважалося достатнім створити тимчасово (на три роки) у складі Медичного Департаменту особливе Ветеринарне Відділення.

Викликає інтерес склад організованого Комітету. Його членами були представники від Департаментів МВС: Медичного та Господарського; Медико-хірургічної академії (із ветеринарного відділення); Міністерств: Військового, Фінансів, Шляхів Сполучень і відомства Державного Кіннозаводства. Крім того, до роботи залучались радники, які обирались Комітетом і затверджувались на свої посади особистим наказом Міністра Внутрішніх Справ. Зазвичай це були професори Медичних академій, державні та військові ветеринарні лікарі, чиновники, а також особи, відомі у державних колах своїми заняттями в сільському господарстві (як правило, це були найзаможніші землевласники). Правом голосу в Комітеті також користувалися депутати від скотопромисловців. Завідування діловодством було покладено на Вченого Секретаря, який обов'язково мав вищий ветеринарно-вчений ступінь і був затверджений Міністром Внутрішніх Справ [7, 3].

Таким чином, ієрархічна плутанина, плачевний стан речей у ветеринарному секторі в державі і на місцях, відсутність адекватної організаційно-управлінської системи згодом привернули до себе так довго очікувану увагу з боку профільних міністерств. Зацікавленими в найшвидшому вирішенні наболілих питань більш інших були самі скотопромисловці. Водночас, нерішучість уряду, постійні коливання щодо прийняття тих чи інших організаційних заходів, затягування рішень про створення управлінської структури у ветеринарії поступово змінювались першими кроками, спрямованими на створення ефективного органу, здатного вирішувати стратегічні ветеринарні завдання.

Необхідно відзначити, що першорядну роль у становленні губернських і повітових ветеринарних служб зіграли створені у 1864 році земства. Щоправда, приєднання до земств ветеринарії сталося не відразу. Так, якщо говорити про Катеринославщину, тільки через вісім років після появи губернського земства (1874 р.), беручи до уваги епізоотії, що стали все частіше фіксуватись у цьому регіоні, Губернська Управа звернулася із клопотанням до Земського Зібрання про введення до її штату «...одного или двух ветеринарных врачей для ко-

мандировок, в случае надобности, в уезды для наблюдения и исследования...» [11]. Цей момент можна вважати початком створення губернської ветеринарної служби. Справедливості заради слід зазначити, що ветеринарна служба в губернії вже існувала в системі повітових земств, а саме у 1873 році Олександрівський повіт (нині Запорізька область) запросив на роботу одного ветеринарного лікаря. А ще у 1866 році піднімалося питання про необхідність введення такої посади. Як бачимо, справа вирішувалася не відразу. Мабуть, позначалися дефіцит матеріальних коштів у бюджеті губернії і невідпрацьованість системи попереджувальних заходів із недопущення заразних хвороб худоби і коней. Також дискусійним залишалося питання, хто повинен взяти на себе турботи щодо запрошення ветеринарних фахівців (тобто оплати їхніх послуг, виділення житла, засобів пересування і загальних витрат на ветеринарну частину): губернія чи повіт?

Слід зазначити, що земська ветеринарія не скрізь була однаковою по своїй структурі. Історикам медицини відомі губернський, повітовий і змішаний типи земської ветеринарії. Зокрема Катеринославський тип мав губернську форму управління. Вона проявлялася в активній діяльності губернської влади в справі налагодження ветеринарної допомоги, з наданням значної свободи повітовим властям. Як виявилось, такий варіант співпраці проявив себе, як найвдаліший. Пізніше, коли з'явилася можливість порівнювати ефективність різних форм ветеринарної служби, Катеринославська губернія мала одні з найкращих в державі показників. Хоча були й противники централізованої форми управління ветеринарією в губернії. Наприклад, у 1884 році на земському зібранні гласний Короленко говорив: «Тепер, коли всі повіти ознайомилися із ветеринарією, слід дозволити цього питання надати ініціативі повітових земств» [1, 378]. Аналіз документів, перш за все звітів Земських Зборів, свідчить про те що такі настрої можновладців не були поодинокими, але губернська влада продовжувала брати діяльну участь в організації ветеринарної справи, знаходячи аргументи і підтримку більшості гласних.

Поступово складалася неформальна система ветеринарної законотворчості. Вершина була представлена центральною владою, яка здійснювала функції регламентування та об'єднання, і законодавчими, рекомендаційними функціями земств – в основі. Власне делегування частини державної влади її представникам на місцях здійснювалося аж до

рівня дільничного ветеринарного лікаря, який мав право зробити відторгнення підозрілих тварин, ініціювати карантин, заборонити торгівлю тощо. Така активна, хоча і непряма, участь земських ветеринарів у законотворчій діяльності була зумовлена тим, що земський спеціаліст виявлявся безпосереднім свідком перетворювального впливу закону на реальне життя, з усіма його мінливо-непередбачуваними явищами. Він виступав у якості єдиної інстанції, здатної збирати, попередньо обробляти і професійно коментувати статистичний матеріал, необхідний для подальшого аналізу та коригування оцінюваного закону.

Але думки уряду і земств у питаннях ветеринарного права збігалися не завжди. Кожна зі сторін, керуючись своїми, до кінця тільки їй зрозумілими принципами, відстоювала свою точку зору, не залишаючи, однак, можливості для дискусій. Так, Закон 12 червня 1902 року «О ветеринарно-полицейских мерах по предупреждению и прекращению заразных и повальных болезней», що залишав за земськими організаціями право видавати свої власні обов'язкові «Постановления» на випадок появи заразних хвороб, разом із тим значно ускладнював процедуру їх регламентації. Як писав Б. Веселовський: «... земства были единодушны, и все они указывали на то, что этим законом создается: 1) громоздкость и невыполнимость мероприятий, 2) канцелярщина и 3) медленность...» [1, 442].

Незважаючи на протидію Державної Ради редагуванню закону, компроміс було знайдено. МВС за участю земських лікарів обговорило можливість корекції закону та адаптації його до умов земських адміністративно-територіальних одиниць. При цьому основними доказами з боку авторів закону було твердження про те, що даний акт ніякою мірою не утискує самостійність земств, а навпаки, вказує шлях до її максимальної реалізації в потрібному напрямку. Також зазначалося, що дія закону не може критикуватися як недоцільна через відсутність його практичного випробування. Земські ж представники наполягали на тому, що подібна форма регламентації їх діяльності у разі спалаху інфекції стане серйозною перешкодою до введення негайних заходів із припинення розповсюдження зарази із виявленого вогнища. На час розробки законоположення, Ветеринарне Управління видало інструкції на випадок виявлення в губерніях «повальных» хвороб худоби [4, 1]. Ре-

зультатом цієї співпраці стало видання нового Закону 10 червня 1903 року, що певною мірою спрощував процедуру бюрократичного співвідношення з вищою владою і надавав можливості для регламентації законодавчих пропозицій місцевого рівня, що впроваджувалися на території земств [13, 14].

У 1884 році в Катеринославі була заснована бактеріологічна лабораторія, для роботи в якій був запрошений ветеринарний лікар-лаборант. Згодом сталося так, що посади завідувача лабораторією і керівника губерньської ветеринарії очолювала одна особа (понад 20 років це був Теличенко Євдоким Васильович). Починаючи з 1899 року штати лабораторії збільшувалися, а сама установа вдосконалювалась і була технічно переозброєна більш сучасним обладнанням, було налагоджене центральне водопостачання і зроблена електрифікація будівель. Незабаром діяльність лабораторії вийшла за межі губернії, її біоматеріали стали затребуваними і в Прибалтиці, і на Далекому Сході.

Збільшувалися штати і дільничних лікарів. Так у 1902 році було вирішено мати по 3 лікарів і 6 фельдшерів на кожний повіт; з 1905 року запрошено вже по 4 лікарів на повіт і прийнято на губерньську службу 63 фельдшера. Саме це і дало змогу поділити повіти на ділянки, тим самим покращити і умови роботи ветеринарів, і спростити доступ до ветеринарної допомоги населенню. Ще одним рубіжним часом для катеринославської ветеринарії став 1903 рік, коли при амбулаторіях почали влаштовуватись діагностичні кабінети; ветеринарія, поступово звільняючись від тотальної зайнятості протиєпізоотичними заходами, починає приділяти увагу хворобам незаразної етіології, вводиться система амбулаторного прийому тварин. А вже починаючи із 1904 року регулярно проводяться повітові, губерньські, міжгуберньські наради і навіть Всеросійські ветеринарні з'їзди.

Минали часи, коли в губернії працювали один-два лікарі і ті більшість робочого часу проводили в канцелярії. Інтенсивна діяльність губерньського земства в поєднанні із ініціативою повітів скоро вивела губернію на одне з перших місць в імперії по якості ветеринарного обслуговування і показникам ветеринарної статистики (Катеринославщина конкурувала із Херсонською і Саратовською губерніями, де утримувалось найбільше в державі поголів'я великої рогатої худоби) [1, 378].

Безумовно, наведений приклад із тенденціями

розвитку земської ветеринарії не означав повну безхмарність на небосхилі ветеринарної служби. Слід відзначити і такий факт: діяльність ветеринарів, яких запрошували земства, довгий час була підконтрольна медикам, що природно не сприяло підняттю соціальної значущості професії ветеринарного лікаря. Виходило так: керівництво ветеринарним сектором здійснювалось при безпосередньому впливі «не ветеринарів», а відповідальність і «чорна робота» покладалась саме на них. У результаті ветеринарні лікарі, які «день і ніч» проводили далеко від дому, виносили на собі тяготи важкої праці, заражались інфекціями від тварин, так само як медики – від хворих людей, отримували на порядок меншу заробітну плату і по службі просувались поступаючись своїм колегам медикам. Ця ситуація спонукала відомого ветеринарного діяча і науковця С. С. Євсєєнко навіть написати публіцистичний опус під красномовною назвою «Униженные и оскорбленные».

Дивно, що за таких обставин конкурс у ветеринарні інститути був чималий. А їх випускники самі виявляли бажання працювати саме в умовах земської ветеринарії. До того ж уже на початку ХХ-го століття у ветеринарні інститути починають приймати жінок. Взагалі суспільний настрій, що народжував у молоді бажання «йти у народ», на нашу думку, слід пов'язувати у тому числі й із земською реформою. І все ж таки кваліфікованих ветеринарів постійно бракувало. У зв'язку з цим досить поширеним було коновальство, яке також підтримувалось земствами. Тут мають на увазі вчені-коновали, які отримували освіту в спеціальних навчальних закладах або при військових кінських лазаретах, які, таким чином, становили перший ступінь у системі ветеринарної освіти на відміну від коновалів – представників народної медицини [14].

Повертаючись до витоків земської ветеринарії в Україні, слід зазначити особливе, так би мовити, «перетворювальне» значення Закону 3 червня 1879 року «Про обов'язкове вбивання зачумлених тварин». Причиною, що спонукала можновладців прийняти цей закон, була широко поширена чума великої рогатої худоби, що століттями супроводжувала селянський побут, постійно погрозувала голодом і значними матеріальними збитками. До речі, на той момент вже мався позитивний досвід дії аналогічного закону в Європі, яка повністю звільнилася від цієї пошесті, і на заході самої імперії,

у Царстві Польському, де подібний закон був впроваджений ще у 1870 році. Цей рубіжний момент, 3 червня 1879 року, почав відлік другого, після створення земств, доленосного етапу в розвитку вітчизняної ветеринарної медицини. Цікавою особливістю є те, що цей закон був запропонований МВС до розгляду в земствах тоді ж, у 1870 році, коли він впроваджувався у Польщі, але більшість земств під різними приводами висловились проти цього закону, і він був тимчасово відставлений. Цей історичний фрагмент може свідчити про те, який кредит довіри Центральна влада надавала губерніям у питаннях всього того, що торкалось місцевих умов господарювання.

Але як би там не було, напружена ситуація з епізоотичним станом кращою не ставала. Чергові спалахи чуми змушували владу все ж таки педалювати раніше розроблений закон, який врешті-решт і був прийнятий у 1879 році. Правда, було зроблене застереження: введення закону не буде повсюдним і одномоментним. Знову ж таки враховуватимуть місцеві особливості і побажання. Земства поспішили цим скористатися, і в 1887 році Харківське губернське земство звернулось із клопотанням до Комітету Міністрів не вводити Закон 3 червня 1879 року на своїй території. Клопотання відхилили, і земство було вимушене запросити хоча б трьох лікарів для роботи із зачумленою худобою. Але як тільки епізоотична ситуація трохи виправилась, два лікарі відразу ж були звільнені [1, 385].

Добровільно підкорилися владі і прийняли закон до впровадження 12 земських губерній по всій державі. Серед них було і Катеринославське земство, яке ввело його 11 грудня 1887 року, а вже з наступного 1888 року боротися із епізоотіями зобов'язали всі земства без виключення. Звичайно, були якісь причини, що викликали такий спротив земств проти нового, нібито повністю адекватного закону. Головною із них було питання, де брати гроші для реалізації нововведення? І не тільки на утримання штату. Як відновлювати поголів'я худоби яку закон зобов'язував знищувати? Як популяризувати цю ідею серед селянства? Адже на ґрунті непорозуміння місцевого населення і влади у селах спалахували справжні чумні бунти, а заручниками ситуації знову ж таки ставали ветеринарні лікарі та їх помічники. Все це разом аж ніяк не сприяло вирішенню задачі, поставленої законом.

Земства гарячково почали вишукувати джерела

можливого фінансування. Серед інших, перемогла думка про введення обов'язкового страхування худоби. Ще у 1870 році уряд звертався до земств з проханням висловитися з приводу можливості страхувати худобу від чуми, і навіть надсилали потрібні для обговорення проекту кошториси. У 1871 році з подібним проханням до земств звернулося й Вільно-Економічне Товариство; на цей раз обговорювалася боротьба із сибіркою.

Справа в тому, що грошовий збір із скотовласників був встановлений у розмірі 1,5% від вартості тварини. Це був свого роду моральний бар'єр. Від цієї ідеї очікували отримати якщо не прибуткові каси, то хоча б створити компенсаційний фонд. Інтерес влади полягав у тому, щоб заохотити скотовласників своєчасно заявляти про всі підозрілі випадки захворювання худоби і тим самим надавати можливість лікарю своєчасно обстежити тварину, і у разі підтвердження діагнозу, здійснити вимушений забій, перервавши таким чином інфекційний ланцюг. У разі своєчасної заяви передбачалась виплата, яка залежала від вартості худоби. Винагорода встановлювалася Комітетом Міністрів. Але й земства не були позбавлені самостійності в установці правил з оцінки тварин. Наприклад, оцінки Харківського земства прив'язувались до віку і статі тварини і коливались від 1 до 25 рублів за голову, а в Чернігівській губернії табель оцінювання складався окремо у кожному повіті.

Тема відсоткового збору, мала найвищий резонанс громадськості, багаторазово слугувала темою дискусій на всіх рівнях влади, обговорювалася на нарадах ветеринарних лікарів, а також у пресі. Цілих два роки пройшло у суперечках із приводу узгодження питань щодо страхування худоби в Катеринославському земстві. Сталося це у 1891 році, але незабаром, здавалося б, таке продумане до дрібниць підприємство почало зазнавати збитків. Зібраних коштів не вистачало навіть на виплату компенсацій потерпілим скотовласникам. І це не дивлячись на те, що багато селян всіляко приховували хвору худобу, вважаючи, що вона, може поправиться, а може, й хворіє зовсім не жахливою чумою.

Така ситуація, із невеликими розбіжностями, склалася у Катеринославському (1888-90 рр.), Херсонському (1888-92 рр.), Харківському (1887 р.), Полтавському (1888-91 рр.) земствах і ще у цілому ряді адміністративно-територіальних одиниць. На початку 90-х років відсотковий збір був

припинений, але залишок коштів, що аж ніяк не забезпечували масштабного компенсування, вирішили віддати на зміцнення ветеринарних частин губерній в цілому. У цьому випадку вийшло те, про що у народі кажуть «лихо не без добра». Ці невеличкі ресурси уможливили утримання на земській ветеринарній службі мінімально-достатньої кількості фахівців, щоб хоча б якось упорядкувати справу із протиепізоотичною боротьбою. Саме протичумна земська кампанія стала свого роду «колискою» місцевої, а головне – сільської ветеринарної служби.

Посилення чумної епізоотії, а також введення Закону 3 червня 1879 року змушувало земства шукати більш раціональні методи боротьби із цією хворобою. Насамперед земства звернули увагу на те, що успішна боротьба можлива тільки у випадку взаємодії різних губерній, на території яких лютувала чума. Зважаючи на це, ряд земств клопотав про дозвіл проводити координаційні міжгубернські з'їзди. Крім того, для більшої ефективності ліквідації чуми вводилися посади так званих «чумних агентів», «наглядачів», «стражників», активно залучалися поліція, волосні старости і т. ін.

Якщо у 1870 році на земській службі по всій країні значилося всього 22 ветеринари, то у 1905 році, число їх зросло до 837. Найбільш сильний ріст відбувався у другій половині 90-х років XIX-го століття, і особливо на початку XX-го століття. Перша хвиля зростання лікарського штату пов'язана саме із введенням в дію Закону 3 червня 1879 року. Хоча необхідно відзначити, що тимчасове скорочення кількості ветеринарних лікарів все ж таки спостерігалось. Це явище часто також було пов'язане із протичумною боротьбою, але цього разу навпаки, через те що місцева влада іноді легковажно скорочувала штати ветеринарів вважаючи, що гостра чумна небезпека ліквідована і можна заощадити на кількості фахівців. Для повної картини тут варто додати, що Херсонська, Харківська та Катеринославська губернії, на один повіт мали в середньому 8 – 12 фельдшерів і за цими показниками посідали (разом із Саратовською губернією) перше місце в імперії.

Вісімдесяті роки XIX-го століття – час зародження широкої ветеринарної організації, тепер вже більш-менш підпорядкованій системі, головним напрямом якої стала боротьба із чумною епізоотією. У міру ліквідації цієї небезпечної хвороби на перший план негайно виходили інші завдання: ліквідація сапу і сибірки, інших інфекційних захворю-

вань. Намагаючись їх вирішити, у 90-х роках повсюдно організовується проведення масових протисибіркових щеплень, а пізніше і щеплень проти бешихи свиней. Засновуються бактеріологічні лабораторії, фельдшерські курси тощо. Організуються діагностичні дослідження кінського поголів'я: іноді в межах повіту за два-три тижні на оглядові пункти приводили до декількох десятків тисяч коней. Для такої виснажливої роботи доводилось запрошувати відряджених ветеринарів і з інших повітів, а іноді просили допомоги й у агрономічного персоналу. Здорових тварин не затримували, а підозрілих ставили на карантин. Тих коней, що позитивно реагували на малеїн, мали клінічні прояви сапу знищували на спеціально обладнаних майданчиках. У ті часи сумка ветеринарного лікаря рідко обходила без флакончиків із миш'яком, ціанідами або крупнокаліберного револьвера.

На початку століття земська ветеринарія починає цікавитися лікуванням незаразних хвороб. У селах з'являються перші амбулаторії. У 1894 році Катеринославська Управа доповідала про те, що «необхідною є подача допомоги ветеринарним персоналом тваринам, які захворіли спорадичними хворобами. Але, на жаль, в цьому відношенні діяльність персоналу цілком паралізована тим, що тільки в трьох повітах останній забезпечений медикаментами й інструментом» [2, 233-239]. В «Отчете о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1900 году» читаємо наступне: «два повітових земства влаштували щось подібне на амбулаторії ... в інших повітах постановка ветеринарно-лікарської допомоги мало чим змінилася ... Медикаменти зберігаються у ветеринарів де-небудь в сараї, в ящиках, надісланих з магазинів; нерідко замочуються дощем, розсипаються і пропадають» [8].

Поступово питання облаштування амбулаторій та скотолікарень все частіше піднімається на Земських Зборах, в результаті чого стан речей змінюється в кращий бік. Так, Б. Веселовський зазначає: «... до 1902 Катеринославське земство асигнує на обладнання лікарень до 2/3 їх вартості, Херсонське земство влаштувало 3 амбулаторії в 1900 році і стільки ж у 1903 році» [1, 422].

В описуваний період інтенсивно розвивається вітчизняна наука, і її досягнення використовуються в практичній ветеринарії. Одним із науково-революційних моментів того часу стала можливість профілакувати деякі інфекції шляхом імуні-

зації поголів'я. Масове застосування протисибіркових щеплень у Росії пов'язано з ім'ям професора ботаніки Харківського університету Л. С. Ценковського та його учнів. Помічниками і продовжувачами професора Ценковського були І.М. Садовський (у майбутньому відомий науковець) і О.П. Шалашников (фундатор вчення про кровопаразитизм). Дослідженнями вчених зацікавилася Вільно-Економічне Товариство і Південноруське Сільськогосподарське Товариство, які надали на потреби лабораторії до 500 рублів. Перша партія вакцин призначених для практично-експериментального випробування, була готова вже влітку 1883 року (всього на рік пізніше після загальновідомого відкриття Л. Пастера). Згодом вакцина Ценковського пройшла масштабні випробування і була визнана ефективною. У серії експериментів, проведених у селі Білозерка Херсонської губернії, у 1886 році було доведено, що дрібна рогата худоба, щеплена новим біопрепаратом, отримала стійкий імунітет від зараження сибіркою. Після цих випробувань Харківське земство виділило 1500 рублів для продовження досліджень, а Міністерство Фінансів асигнувало ще 5000 рублів на закупівлю сучасного обладнання. Попит на вітчизняну вакцину був настільки великий, що незабаром відкрилися лабораторії з її виробництва у Катеринославі – 1895 року (27 вересня), Полтаві – 1897 році, Херсоні – 1894 році та інших містах.

Потрібно відзначити, що не всі земства однаково сприйняли можливість організувати вакцинацію своєї худоби. Перешкодою для розповсюдження цього запобіжного заходу слугувала малоосвіченість населення, яке просто не знало значення щеплень. Хоча і з цим недоліком земства боролися, наприклад, вищезгадуваний Е. В. Теличенко сам писав роз'яснювальні популяризаторські брошури і неодноразово звертався до колег з пропозицією проводити таку ж роботу [12].

Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити наступні висновки:

Одним із наслідків земської реформи 1864 року стала поява в губерніях та повітах Наддніпрянської України ефективної системи ветеринарного контролю і надання ветеринарної допомоги населенню. Перші спроби організувати земську ветеринарну частину в регіоні робилися окремими повітами ще в 60-х роках XIX століття, але успіху вони не мали. Ситуація кардинально змінилася після введення в дію Закону 3 червня 1879 року, що послужив осно-

вою для створення постійної ветеринарної структури в системі регіональних земств.

З самого початку своєї діяльності на території губерній Наддніпрянської України склалися різні системи управління ветеринарною частиною, що було зумовлено ініціативою земських діячів на місцях і приватними ситуативними факторами впливу. Згодом повсюдне визнання одержали централізований і об'єднувальний типи керівництва, що зарекомендували себе як більш ефективні, динамічні моделі управління ветеринарною частиною, що стрімко розвивалися. Планування ветеринарної діяльності, від масштабних заходів до локальних оперативних завдань, здійснювалося за допомогою прийняття колективних рішень, які

вироблялися на нарадах та з'їздах земських представників і ветеринарних лікарів, згідно з діючим тоді законодавством і вимогами моменту.

В останній чверті XIX століття багато законодавчих рішень, що курирували тваринництво та ветеринарний сектор і що мали своїм джерелом центральну або місцеву владу, приймалися без достатнього науково-теоретичного та емпіричного обґрунтування. У цій ситуації земські ветеринарні лікарі ставали єдиними компетентними виконавцями, спостерігачами та дослідниками перетворювальних впливів закону на явища біологічного, екологічного і навіть соціально-господарського характеру в умовах конкретної місцевості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовский Б. История земства за сорок лет / Б. Веселовский // Ветеринария и страхование скота. – СПб. : Изд-во Н. О. Поповой, 1909. – Т. 2. – 703 с.
2. Доклад о мерах борьбы с чумною эпизоотией Бахмутской Уездной Земской Управы в Екатеринославскую Губернскую Земскую Управу // Постановления XXIX очередной сессии Екатеринославского Губернского Земского Собрания 8 декабря 1894 г. № 40. – Екатеринослав, 1894. – С. 233 – 239.
3. Канзберг С. М. История ветеринарной службы Днепропетровской области : учебное пособие / С. М. Канзберг, Я. Н. Захрялов. – Дн-вск : Дн-вский с.- х. ин-т, 1990. – 51 с.
4. Копия с циркулярного отношения Министерства Внутренних Дел по ветеринарному управлению, по 3-му делопроизводству, от 24 августа 1902 года за № 680 на имя г. г. губернаторов, начальников областей, градоначальников и обер-полицеймейстеров // Ветеринарная хроника Херсонской губернии. – Херсон, 1902. – Сентябрь. – С. 1 – 3.
5. Коропов В. М. Истории ветеринарии в СССР : учебное пособие для вет. вузов и ф-тов / В. М. Коропов. – М. : Гос. изд-во с.-х. лит., 1954. – 368 с.
6. Никитин И. Н. История ветеринарии / И. Н. Никитин, В. И. Калугин. – М. : ВО «Агропромиздат», 1988. – 191 с.
7. Обзор развития и современного положения в России ветеринарного дела в связи с положением скотоводства, и вопросом о страховании скота / [Министерство Земледелия и Государственных Имуществ. Департамент Земледелия]. – СПб., 1899. – 88 с.
8. Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1899 году. – Екатеринослав Тип. Екатеринославского Губ. земства, 1900. – 173 с.
9. Рудик С. К. Коротка історія ветеринарної медицини України / С. К. Рудик. – К. : Академія наук вищої школи України, 2001. – 226 с.
10. Светлов Г. И. Ветеринарное дело в русском законодательстве / Г. И. Светлов // Архив ветеринарных наук. – СПб., 1906. – Кн. 10. – С. 753 – 805.
11. Систематический свод постановлений Екатеринославского Губернского земства. Собрание 1866 – 1913 гг. Екатеринослав, 1914. – Т. 1.
12. Теличенко Е. В. Сибирская язва животных / Е. В. Теличенко. – Екатеринослав : Тип. К. А. Андрущенко, 1913. – 24 с.
13. Шадрин Н. А. Об основах организации земской ветеринарии и формах управления ею / Н. А. Шадрин // Труды II-го всероссийского съезда ветеринарных врачей в Москве. – М., 1909 г. – С. 1 – 47.
14. Энциклопедический лечебник домашних животных и дворовых птиц в 3-х томах / [сост. И. С. Генслером]. – СПб. : Ред. Журн. «Труды В. Э. ова», 1855. – Т. 1. (А – К). – 866 с.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ЗЕМСКОЙ ВЕТЕРИНАРИИ В НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНЕ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX СТОЛЕТИЯ И ВЛИЯНИЕ МЕСТНЫХ УСЛОВИЙ НА ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

Вакулик В.В., Самойлюк В.В.

В работе исследуются вопросы взаимосвязей и взаимоотношений ветеринарного законодательства с земской ветеринарной деятельностью в Надднепрянских губерниях Украины. Проведен анализ обстоятельств возникновения земской ветеринарии и структуре управления ветеринарной частью в Российской империи. Приводятся и комментируются данные о количестве ветеринарных специалистов, материально-финансовом обеспечении их деятельности. Сделаны выводы о роли земских ветеринаров, в качестве непосредственных свидетелей и участников процесса внедрения законов, направленных на борьбу с чумой крупного рогатого скота, сибирской язвой, сапом и другими заболеваниями.

Ключевые слова: земская ветеринария, ветеринарное законодательство, эпизоотии, Закон 3 июня 1879 года

ORGANIZATIONAL AND LEGAL GROUNDS THE ZEMSTVO VETERINARY ACTIVITIES IN UKRAINE LATE XIX - EARLY XX CENTURY AND THE IMPACT OF LOCAL CONDITIONS ON THEIR USE

Vakulik V., Samoylyk V.

Foundation for the creation and subsequent activity of local veterinary organizations in Ukraine became their legislative support. Founded in 1864, the local government has provided the possibility in principle of veterinary service in the field. Subsequently, the Government of the Russian Empire entrusted zemstvo province commitments for veterinary and sanitary control. This process continued for many years and was marked by Act June 3, 1879, which received its final acceptance in Southeast Ukraine only in 1888.

Zemstvo veterinary, declared itself a large-scale police and veterinary measures aimed at halting nature of epizootic diseases, in turn motivated the government to support the development and creation of their action, a flexible system of rights-oriented, including the local peculiarities of each region. A key feature of the process was the need for designated permanent comparative ratio expediency introduced legislation in the life of different hierarchical levels with their scientific and practical justification, domestic economic justification in the light of recent advances in veterinary science and sheriff experience. It was required by the logic of manipulating poorly understood biological processes in their macro dimension. And as veterinary science and the clerk experience in the analyzed period we were rapidly evolved phenomena, then the legal framework designed to support their progressive development could not remain stagnant and unchanged. Once, appeared statute, correlating with the hard realities of the County animal health life, he immediately called the response (varying degrees of intensity) by doctors, farmers and industrialists. On the other hand, the lack of legislative support, of any aspect of veterinary medicine or livestock production, forcing organizations active in rural seek legal support from the state at their disposal methods.

Gradually there was a formation of veterinary legislation. Under this scheme, there intermediates governing provincial or county veterinary activities provided for them within. Proper delegation of state authority of its representatives on the ground was carried down to the level of the district veterinarian who was entitled to make rejection of suspicious animals to initiate quarantine to prohibit the sale and so on.

Such an active, albeit indirect participation Zemstvo veterinarians in legislative activity was due to the fact that the clerk specialists provide first and direct witness to the impact of the results of conversion law in real life, with all its unpredictable variability phenomena. He acted as the sole instance, the ability to collect, process and pre-professional comment on the statistical data necessary for further analysis and possible adjustment estimates the current law.

Our analysis of the current veterinary records and reports of the veterinary, allows identifying the main directions of the County of veterinary practice, underpinned by "regulations" Zemstvo administration.

First of all, it was an order of rules against infectious animal diseases introduced into life decisions vowels zemstvo assemblies. Similar regulations in detail, paragraph by paragraph, regulate: the migration of animals in their administrative territory, closures of livestock paths, place to sleep herds, movement of transport rules with the products of animal nature, rules of accommodation of commercial cattle fairs and markets, the rights and duties of veterinary personnel and pecuarii and more. From the results of the corresponding decision also depended on: the opening of veterinary stations, construction of clinics and pharmacies, determination of the nature of work in the bacteriological laboratory zemstvo payout veterinary doctors and paramedics for their services, the purchase of breeding animals for nurseries Zemstvo, the adoption of proposals for cooperation from neighboring zemstvo and scientific research organizations and others.

Thus, veterinary zemstvo in Southeast Ukraine, formed on a permanent basis due to legislative decisions and local government, immediately became involved in lawmaking organizational and economic activities in the region. And its representatives engaged in practical medical work and research in the veterinary field, and even become full participants in all essential above the aforesaid processes.

In summary, the following conclusions:

1. The County One of the consequences of reform in 1864 was the emergence in the provinces and districts of South-Eastern Ukraine effective veterinary control system and the provision of veterinary care.

2. First attempts to Zemstvo veterinary part of the region undertaken by individual counties still in the sixties of the XIX century, but they had no success. The situation changed dramatically after the introduction of the Law of June 3, 1879, served as the basis for establishing permanent veterinary structures in the regional zemstvo.

3. From the very beginning of its activity on the territory of the provinces of South-East Ukraine have developed different systems of control veterinary part that was due to the initiative agrarian leaders in the field and direct situational factors influence. Eventually received widespread recognition and combines centralized management types, proven as more effective and dynamic management model veterinary part.

4. With the improvement of certain types of veterinary practice gradually became isolated in separate specialized areas and subdivisions. The main ones are: Zemstvo veterinary station and bacteriological laboratories, dispensaries, veterinary control service and others.

5. The County planning veterinary activities, from large-scale events at the regional level to the local operational tasks carried out by means of collective creative solutions that worked out at meetings and congresses of zemstvo representatives and veterinarians, in accordance with prevailing legislation and then requirements of the moment.

6. The legal system of the Russian Empire, in its part-oriented implementation of veterinary inspection in the state borders, however, provided an opportunity for the manifestation of the County lawmaking initiative and self-part of veterinary and adjacent structures on the ground.

7. In the last quarter of the nineteenth century, Many legislative decisions, oversee livestock and veterinary sector, which had its source in the central or local government, made without sufficient scientific-theoretical and empirical justification. In this situation, district veterinary surgeons became the only competent performers, observers and researcher's transformative effect of the law on the phenomenon of biological, environmental and even social and economic nature in a particular area.

8. Zemstvo Since veterinarians were often directly involved in territorial self-government, their professional analysis and evaluation of the effectiveness of a law had great importance for the correction and subsequent planning lawmaking and legislative activities within the region

Keywords: zemstvo veterinary, veterinary legislation, epizootic, Act June 3, 1879
